Алла Слащук
(Луцьк)

ПРОБЛЕМАТИКА ЗНАКОВОСТІ ЖЕСТОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Розглядаються проблеми вербалізації мови тіла засобами жестових фразеологізмів. Аналізується розбіжність між жестовим та фізіологічним актом, між жестом та жестовим фразеологізмом.
Ключові слова: мова тіла, невербальна комунікація, кінетика, фразеологізм, фізіологічний акт, жест, жестовий фразеологізм.

Рассматриваются проблемы вербализации языка, тела средствами жестовых фразеологизмов. Анализируется расхождение между жестовым и физиологическим актом, между жестом и жестовым фразеологизмом.
Ключевые слова: язык тела, невербальная коммуникация, кинетика, фразеологизм, физиологический акт, жест, жестовый фразеологизм.

The article deals with the problems of verbalization of body language by means of gestural idioms. It also analyzes the differentiation between gesture and physiological action and between gesture and gestural idiom.
Key words: body language, nonverbal communication, kinesics, idiom, physiological action, gesture, gestural idiom.

Одним із з ключових понять у когнітивній лінгвістиці є мова тіла. Когнітивісти стверджують, „що тіло знаходить своє відображення в розумі (тобто уявні структури розуміння ключові для значення)” і досліджують, „як тіло існує в розумі і, врешті-решт, чому так важливо для абстрактних значень і уяви мати тілесну основу” [4].

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб простежити, як відображення мови тіла в людському розумі знаходить за допомогою номінативних фразеологічних одиниць її вербальне вираження; чим відрізняються такі номінативні одиниці від фізіологічних рухів; чи можна, власне, говорити про знаковість таких одиниць.

Як відомо, своє „відображення у розумі” тіло знаходить за допомогою мовних засобів. До мовних засобів вираження невербальної

комунікації (НВК), або мови тіла, належать певні номінативні одиниці, закріплені в мовній системі.

Зокрема, в результаті проведеного дослідження було встановлено, що елементи невербальної поведінки можуть передаватися у мові однією словесною одиницею, яка описує форму і значення кінеми, наприклад, *to bow, to applaud, to nod, etc.,* що становить 35 % від загальної кількості опрацьованих нами прикладів; вільним словосполученням, члени яких позначають відповідний кінесичний комплекс і тим самим відтворюють його семантику (20 %), наприклад: He *clenched his fist* and added: 'If other people take no notice, if we achieve nothing, than we put in more engagement, we work more hard towards what we want!' [7]; сталим зворотом, де його компоненти найчастіше позначають характерні рухи тіла і частини тіла, які беруть участь у творенні невербальної одиниці (45 %). Наприклад, *to hang above one's head, to be fool to foot, to show a false face, to show a leg.*

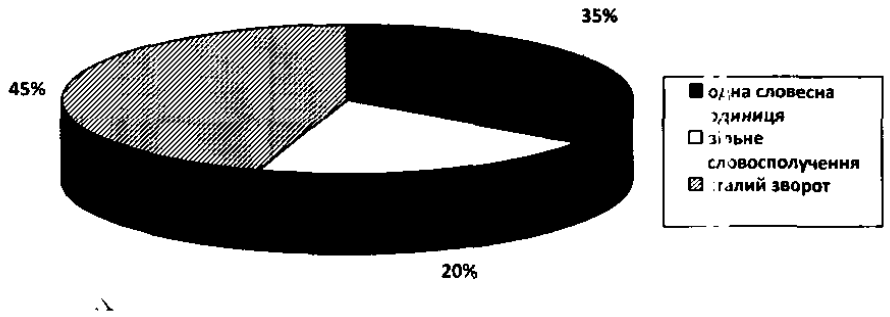

Рис. 1. Способи номінації кінетичних елементів невербальної комунікації

Таким чином, нами було досліджено, що комунікативна функція невербальної мови сприяє утворенню і використанню у вербальній мові значної кількості номінативних одиниць.

У фокусі ж нашої уваги будуть елементи невербальної комунікації виражені у мові сталими, фразеологічними зворотами. Матеріалом дослідження слугують близько 300 прикладів лексикографічних номінацій, які відображають кінесичні компоненти невербальної комунікації, одержані шляхом суцільної вибірки з англо-українського фразеологічного словника [5], Longman Idioms

Dictionary [8], Advanced Learner's Dictionary of Current English [6] та The British National Corpus [7].

У статті не проводиться аналіз типології фразеологічних зворотів, а прикладами слугують фразеологічні одиниці (ФО) в цілому.

Як свідчить дослідження, причини вираження невербальної поведінки фразеологічними зворотами зводяться до таких:

а) транспозиція значення вербалізованої кінеми вийшла із домену узусу, що спричинило втрату зворотом актуального плану і його перехід у внутрішню форму новоявленого фразеологізму: *to throw down the glove – to issue challenge* [8];

б) словосполучення використовується як для номінації кінеми, так і для передачі ідіоматичного значення: *to lick one's lips – 1) to pass the tongue over the lips to show eagerness or satisfaction* [6] – номінація кінеми; *2) to be excited about something that is going to happen* [8] – ідіоматичне значення.

Бачимо, що в першому варіанті буквальне значення „кинути рукавичку" губиться і виступає інше значення – „кинути виклик". Таке ідіоматичне значення реалізується тільки за певних умов. Коли в другому випадку бачимо збереження двох значень. Вираз „облизати губи" виступає як у ролі вільного сполучення, так і в ролі фразеологічного звороту.

У нашому дослідженні акцент робиться саме на фразеологічні одиниці (ФО), які описують кінесичні елементи невербальної поведінці. Це становить 135 виразів від загальної кількості використаних нами прикладів. Хоча варто підкреслити, що у парному співвідношенні саме кінесика, а не ФО займає провідне місце, тому що значення ФО повністю залежить від невербального елемента.

Як уже зазначалося в попередніх дослідженнях, вивченням НВК займається особлива лінгвістична дисципліна – невербальна семіотика, до якої у вузькому значенні відносять тільки кінесичні явища, і центральним поняттям самого терміна „кінесика", який охоплює жести, міміку і рухи тіла, є поняття жесту [1, с. 464].

При вираженні кінеми фразеологічним зворотом типу *to saw the air – make movements with the arms, usu. through excitement, as if sowing* [8] одиниці номінації кінесичних явищ даного типу можуть не мати у своєму лексичному складі вказування на частину тіла або комунікативного руху, але, імпліцитно, вони будуть жестовими фразеологізмами, оскільки їхні словникові дефініції включають

у себе опис як виду створюваного руху, так і комунікативного значення, за ним закріпленого.

Жести за своїм матеріальним вираженням пов'язані зі сферою рухів, однак при цьому слід розрізняти жести і фізіологічні рухи. Жести, вербалізовані в одному з основних компонентів (тобто семантичні типи жестів), можна поділити на дві групи: комунікативні (знакові, умовні) та симптоматичні (незнакові, безумовні) [3, с. 184-195]. Для нашого дослідження інтерес викликають тільки комунікативні жести, які характеризуться знаковою природою. До цієї групи належать жести, що несуть інформацію, яку жестикулюючий навмисно передає адресатові. За своєю природою це здебільшого діалогічні жести: shake one's fist at smb. (погрозити кулаком), put out one's tongue (at smb) (показати язик), give the screw-loose sign (покрутити пальцем біля скроні) і т.д. Отже, головною диференційною ознакою тут виступає знаковість: кінеми наділені знаковим характером, тоді як фізіологічним рухам знаковість не властива. Відповідно різна природа мовних номінацій фізіологічних рухів та невербальних засобів комунікації (НЗК).

Жести, в принципі, завжди символічні, а фразеологізовані жести стають знаком. Хоча опорні компоненти в описі жесту (зокрема, певна частина тіла, орган) сприймаються всіма носіями мови в їх первинному значенні однаково, проте сам жест може сприйматися неоднозначно. Відбувається укладення так званої угоди про те, що, наприклад, будуть символізувати складені на колінах руки. Цей жест відбувається, коли людина не знає, куди їх подіти, у фразеологізованому сполученні: to sit on one's hands – „сидіти склавши руки" – перетворюється на символ байдикування.

Зіставляючи жести і жестові фразеологізми, зауважимо, що більшість жестових ФО є не перформативними, а інтерпретативними мовними одиницями. Жест, як правило, описує актуальну ситуацію комунікації і підкреслює перформативну природу цього жесту. Фразеологічна ж одиниця описує рухи людини, яка виконує цей жест, тобто інтерпретує його. Далі відбувається процес перетворення конкретного фізичного руху тіла, який за своєю біологічною природою є жестом, у соціокультурний рух. З одного боку, як пише Г.Є. Крейдлін, має місце генералізація, з іншого боку, індивідуальне перетворюється у соціальне, І, нарешті, дія тіла як фізичного об'єкта „окультурюється", тобто відбувається внутрішній

перехід однієї системи в іншу (перехід жесту в жестовий фразеологізм), який дозволяє адекватно описати перетворення тіла як фізичної, природної матерії в тіло як носія атрибутів певної національної культури. Як висновок дослідник підкреслює той факт, що семантичний зв'язок між двома одиницями, жестом і жестовим фразеологізмом відображається як в загальних семантичних тлумаченнях компонента, так і в когнітивних операціях, які проводяться над тлумаченням жесту [2, с. 270-276].

Механізм встановлення і позначення семантичного зв'язку не буде однаковим для різних пар кінесичних елементів і відповідної ФО [2, с. 276]. Так, у випадку зі сполученням *to shrug one's shoulders* такий зв'язок дуже міцний, якщо можна так висловитися, навіть подвійний: по-перше, як жест, так і фразеологізм мають велику кількість загальних семантичних елементів, по-друге, вони пов'язані асоціативним зв'язком. Порівняння тлумачень жесту і ФО дає нам можливість у цьому переконатися. Розглянемо дві вербальні ілюстрації:

1. "He said five. I'm sorry – I really am – but that's all I'm gonna shell out". She sort *of shrugged her shoulders,* the way she did before, and then she said, very cold, "Do you mind getting me my frock? Or would it be too much trouble?" [7].
2. Even foreign tourists who had not yet caught on to the realities of life in Romania and perhaps were over-insistent in demanding from a minor bureaucrat of the tourist office why some essential and prepaid feature of their holiday had failed to materialize would be confronted by a *shrug of the shoulders* and the muttered words, 'Epocha Ceauşescu, as the only explanation [7].

Тлумачення жесту *to shrug one's shoulders* описує актуальну ситуацію комунікації. Водночас тлумачення ФО *to shrug one's shoulders* являє собою опис дій певної людини. За діями особи (в даному випадку осіб, не стоять ніякі конкретні дії. Зіставляючи тлумачення жесту з тлумаченням жестового фразеологізму, можна спостерігати процес перетворення конкретної фізичної дії тіла в соціокультурну дію. З одного боку, має місце генералізація, а саме контакт однієї людини з іншою, що відбувається в конкретному акті інтерактивного спілкування. З іншого боку, індивідуальне перетворюється в соціальне: байдужість однієї особи переростає у встановлену даним суспільством байдужість по відношенню до

тих чи інших речей. Семантичний зв'язок між двома одиницями, жестом і жестовим фразеологізмом, тут відбивається як у загальних семантичних компонентах, так і в когнітивних операціях, які здійснюються над тлумаченням жесту. Проте так буває далеко не завжди.

Наприклад, асоціативного зв'язку може і не бути, а значені я жесту цілком входить у значення фразеологізму, як у випадку мімічного руху *"to raise one's eyebrows"*. Змістова структура таких ФО повністю включає значення вказаної НВК, а асоціативного зв'язку між відповідними одиницями, очевидно, немає.

Жестові ФО виражають найтісніший зв'язок з уявним і жестами, які позиціонують їх так, щоб ті, в свою чергу, сприймалися великою кількістю людей шляхом постійного вживання і зрештою стали кодифікованими. Всі наступні приклади стосуються жестів, які вони частково описують:

1. She turned her head my way and with a *frown* asked, 'What's wrong with everyone?' [7].
2. He thinks' – she *tapped her forehead* – 'like you and me [7].
3. He and the girl are going to pick me up and then we'll call for you about nine. *Keep your fingers crossed for me!* [5 с. 566].
4. Suddenly, he *performed a grabbing movement with his hand* and looked at Sally furiously [7].
5. He *moved his hand horizontally* not to let her go [7].
6. While having a talk, she *protruded her thumb between the clenched index and middle finger* [7].

Так, приклад 1 виражає мімічний рух (експресія); приклади 2, 3 та 6 – емблематичні жести; і приклади 4, 5 належать до іконічних жестів. Але лише вирази 2 та 3 можуть вважатися жестовими ідіомами або жестовими ФО, оскільки 1 варіант – це всього лиш лексема, а варіанти 4, 5, 6 – вільні описові перифрази.

Нами були також знайдені ФО, що стосуються кінесичної поведінки і які можна легко застосувати в межах поняття жесту:

7. Fox *shrugged his heavy shoulders,* and then went casually to the door [5, с. 856].
8. "There's no such sharp hell," said the judge, "as seeing *fingers pointed at* your life's partner" [5, с. 761].

Проте нам також траплялися фразеологічні звороти, кінесичний елемент яких не явно жестовий, що ми можемо побачити на прикладі 9-го і 10-го виразів:

9. I didn't ask you *to pull my leg,* Mr. Stillman. I'm dead serious about this girl. I'm – I'm worried about her [5; c. 773].

10. It was a foursome in Pepe's on Saturday, and Shelley *let her hair down* in more ways than one, dancing vigorously with the hunky Carlos, while Rosie and her good-looking little Francisco sat in the shadows, their heads close together [7].

Вираз 9, хоча нібито й належить до жестів, насправді не має ніякої кінесичної подоби. Таким чином, тут важко говорити про кодування. А от у виразі 10 кінесична подоба існує і кодована, але характер виразу симптоматичний і як такий повністю не кодований. Не зважаючи на це, ми розглядаємо ці вирази тому, що вони мають достатньо жестового потенціалу, щоб компенсувати приховане значення невербальної жестикуляції. Ми б запропонували називати такі одиниці, як 9 і 10, *напівжестовими ФО.*

Із наведених вище прикладів можемо зробити висновок, що одним із варіантів відображення мови тіла в людському розумі є фразеологічні одиниці. А оскільки вивченням НВК займається особлива лінгвістична дисципліна – невербальна семіотика, до якої у вузькому значенні відносять тільки кінесичні явища, а центральною складовою самого терміна „кінесика", який охоплює жести, міміку і рухи тіла, є саме жест, то маємо право вживати поняття „жестовий фразеологізм" для вербальної інтерпретації невербального жесту.

Ми зробили спробу коротко проаналізувати взаємовідношення між жестом та фізіологічним рухом, а також між жестом і жестовим фразеологізмом, у такий спосіб описуючи його знаковість. Головною особливістю фразеологізмів, що є семантичними дериватами кінесичних елементів, ми вважаємо двоплановість семантичної структури: з одного боку, вони описують кінему, а з іншого – її змістове наповнення. Спостереження над шляхами і способами вербалізації невербальної семіотичної поведінки людини були зроблені дослідниками не лише заради теоретичного осягнення явища, але й із прикладними цілями. Метою більшості таких

спостережень та їх подальшого аналізу було виявити й описати закономірності фіксації НВК і ФО в їх взаємодії.

У цьому плані кінесичні номінації представляють інтерес для дослідження і з точки зору невербального прототипу, і з точки зору його лінгвістичного опису, оскільки такі ФО наочно демонструють тісний взаємозв'язок між вербальними і невербальними фрагментами інформації в пізнавальних процесах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Капанадзе Л. А. Жест в разговорной речи / Капанадзе Л. А., Красильникова Е. В. // Русская разговорная речь. – М. : Наука, 1973. – С. 464-481.
2. Козеренко А. Тело как объект природы и тело как объект культуры (о семантике фразеологизмов, построенных на базе жестов / Козеренко А., Крейдлин Г. // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999.
3. Крейдлин Г. Е. О новом экспериментальном словаре русских жестов, мимики и поз / Крейдлин Г. Е., Григорьева С. А., Григорьев Л. В. // Гуманитарная наука в России, Соросовские лауреаты (лингвистика). – М., 1996. – С. 184-195.
4. Johnson M. The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason / Johnson M. – Chicago : University of Chicago Press, 1987.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

5. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник / Баранцев К. Т. – К. : Рад. шк., 1969. – 1051 с.
6. ALDCE – Advanced Learner's Dictionary of Current English / Репринтное издание : в 3 т. – Ставрополь, 1992.
7. BNC: The British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.natcorp.ox.ac.uky.
8. LID – Longman Idioms Dictionary. – Essex : Addison Wesley Longman Ltd, 1998.